

ERDÉLYI MÚZEUM

XIII. kötet.

1895.

VII. füzet.

Érdekes római régiség.

A télen báró Jósika Samu ő nagyméltósága valami feliratos római köveket említett nekem, a melyeket csáki-gorbói kertjében talált, és a melyeken *fülek* vannak kifaragva. Megvallom, első pillanatra nem tudtam elképzelni, milyenek lehetnek ezek a >füles< kövek és mit jelenthetnek rajtuk a fülek; annál kevésbé, mivel a feliratok töredékéből állítólag nem lehetett semmit kimagyarázni. Kértem tehát a báró urat, szíveskedjék a köveket hozzám beküldeni, a mire annál szívesebben ráállott, minthogy ugyanis múzeumunk régiségtárának szánta volt.

A nem nagy három kőlap be is érkezett hozzám, és imitt adom leírásukat.

1. Töredék egy 2 cm. vastagságú lapból belföldi fehér mészkőből. A töredék nyilván a lap teteje volt, szélessége $14\frac{1}{2}$ cm. a mely egyszersmind az egész ép kőlap szélessége is, magassága a töredéknek 7—8 cm., alkalmasint az ép lap egész magassága sem lehetett sokkal nagyobb,

mert aligha hiányzik belőle egyéb, mint a két sornyi felirat, a melynek a betűi semmi esetre se lehettek nagyok. A kőlap egy 1.5 cm. szélességű sávval bekerített sekélyesen mélyített lapon két dombormivű fülkagylót mutat, a melyek anynyiban tesznek egy párt, a mennyiben az egyik jobb, a másik bal fül, de nem egyenlők se alak, se nagyság tekintetében; a jobb fül tetemesen nagyobb a balnál, kivitele is szembetűnően durvább, noha mind a kettő elég híven ábrázolja az emberi fülkagylók idomát.

2. A második kő egy 5.5 cm. vastagságú hátul is egészen simára faragott lap baloldali töredéke ugyanabból az anyagból. En-

nek megvan az egész magassága 22 cm., alsó széle éppen úgy, mint balfelőli oldalrésze, durván ugyan, de derékszög alatt van lefaragva, holott a felső oldalszél a hátlap felé lejtő ferde tetőzetet alkot; különben a töredék szélessége 26 cm. és valószínűen kisebb fele ez a ketté tört kőnek. Az előlapot egy karima veszi körül, a mely egy

3.2 cm. szélességű sima léczből és ezen belül egy 2.5 cm. szélességű lapos hornyolásból áll és egy egészen sima lapot foglal bé, a melyen egy emberi jobb fül kagylója domborodik, a mely⁷felett a karima felső része alatt a következő felirat áll: IATEIN, holott a fül alatt a karima alsó részefeleltes áll: ΘΕΩΥ

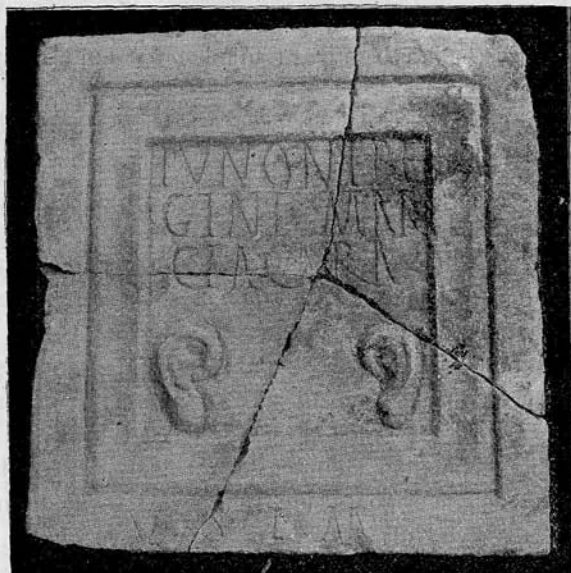
Noha a felső felirat betűi mind beleillenek a latin betűsorba, az alsó felirat nyilván és minden kétséget kizárva görög, s ebből azt következtetem, hogy a felső is

alig ha nem görög volt. Nagy valószínűség szól a mellett, hogy a felső feliratban nem volt semmi egyéb mint egy név; az alsó sorban az Θεῶν után egy Υ betű áll, és azt hiszem nem csalódom, ha úgy egészítem ki: Θεῶν ὑψίστου. Ezt a kiegészítést onnan veszem, hogy a berlini múzeumban van egy dombormű, a mely egy pár szemet ábrázol, és a mely alatt két sorban áll: εἰς δὸς τῆ δὴ ὑψίστου (ΕΙΣΙΔΙΟΘΗΑΙΝ) ΨICTΩ, Ld. Ivan v. Müller, Handbuch d. klass. Alterthumswissenschaft, Bd. V. 5-te Abth. 65 lap, 11. jegyz. és III tábla 5. ábra) legalább nem tudok más istenséget, a melynek a neve Υ betűn kezdődik.

3. A harmadik kőlap, a mely jóval későbbben jutott a kezemhez, már egész, de négy darabra van törve. Az anyag ugyanaz, a mely a másik kettőé, a lap vastagsága 3.3 centiméter, szélessége 28.5

cm., magassága 29.5 cm. tehát csaknem négyzet alakú, hátlapja sima, előlapja kettős foglalattal van körülveve; a külső és belső egy mély berovással van egymástól elkülönítve; mindenike három cm. széles, a külső sima, a belső kissé domború. Az úgy körülfogalt sima lapon áll:

IVNONIRE
GINI MAR
CIACARA

E felirat alatt van egy dombormívű fülpár, aztán a foglalat külső síma részén alól a szokott V S L M. Ezen a táblán a munka meglehetősen esetlen, a quadratarius nyilván nagyon tudatlan volt, a mi mellett tanúskodik a második sorban a *regini*, e helyett: *reginae* v. *regine*.

Egybevetve a három emléket, azonnal látjuk, hogy nem egyebek, mint hálaajándékok valami fülbaj, tán éppen időleges sükettség csodaszerű meggyógyulásaért annak az istenségnek felajánlva, a melyhez a beteg gyógyulásért imádkozott és a melynek aztán fogadásból állította fel a szentélyében, vagy a szentélye környezetében ezeket a fogadalmi táblákat. Érdekes volna, ha végire lehetne járni,

nincs-é a lelőhely táján valami forrás vagy éppen fürdőhely, a melynek a használata eszközölte a gyógyulást.

Többnyire, sőt rendszeren Aesculapius szentélyeiben szoktak az ily hálaemlékek helyet foglalni, állították azonban, a mint látjuk, más istenségek szentélyeibe is. Itt az egyik Θεός ὤψιστος-nak van ajánlva. Hogy ki az a Θεός ὤψιστος? Miután az idézett hasonló berlini emlék Σεῦς ὤψιστος-t nevez meg, nyilván a Jupiter Optimus Maximus görögös megszólításával van dolgunk és ehhez igen jól talál, hogy a másik emlék Juno Regina tiszteletére készült. Ez utóbbi emléket egy nő állította és csak is ezen van a megelőzött votum említve, noha bizonyára minden ily emlék az >ex votok<-k közé tartozik.

A mi az emlékeket kiválóan érdekessé teszi: az a ὤψιστος istennév, a mely tudtommal alig fordul elé többször az erdélyrészi epigraphicában.

A 3. számú kő felajánlója Marcia Cara asszonyság kétségen kívül római hölgy volt, vagy legalább is elrómaisodott család leánya. Hogy ki állította a második számút, azt bajos kisütni. Igen csábító az az olvasás Julius v. Junius Atejus M., mert az utolsó betű nyilván csonka M betű; de az írat ily módon való felosztása éppen nem biztos, mert a szókat elválasztó pontokhoz hasonló mélyedések vannak az A és T közt is, sőt a T és E közt is, és a kő jelen állapotában lehetetlen eldönteni, hogy melyik van odacsinalva, melyik lett oda véletlenségből. Meg kell tehát nyugodnunk abban, hogy a háládatos gyógyult nevét nem tudjuk.

A mi az emlékek korát illeti, csakis annyi bizonyos, hogy abból az időből származnak, a mikor a római uralom ezen a vidéken még fennállott. Pontosabb időhatározásra sem adatot, sem más támpontot nem nyújtanak.

Minthogy a három emlék képét is adhatjuk, ezzel el van mondva minden, a mi ismertetésökre vonatkozik.

De nem állhatok ellent a kísértésnek, a mely itt egy kis kitérésre kész a római világ egy igen nevezetes tünetére.

Hogy mi módon szülemlett meg az emberben legelőbb az istenség fogalma, azt hiszem nem kérdés. Az a szoros kapcsolat, a mely ok és okozat közt van, már következetességénél fogva is nagyon korán rávezette az emberi ész ébredő észlelő tehetségét, hogy

az ember nem bir képzelni okozatot, a melynek oka nincs. Bármely tünemény vagy esemény tehát, a mely magára vonta az ember figyelmét, részint érdek következtében, részint kíváncsiságból arra ösztönözte, hogy keresse az okát és könnyű elképzelni, mily kevésnek bírta ezt az okát megtalálni, holott ösztönszerű meggyőződése azt sugta neki, hogy ennek az oknak léteznie kell, mert »ok nélkül nem történik semmi«. Innen csak egy lépés volt addig a tapasztalatig, hogy ugyanazon ok mindig ugyanazon vagy legalább is hasonló hatást tett. Okot és okozatot tehát bizonyos észszerű törvényszerűség kapcsol egybe és minthogy a kezdeties ember körülbelől éppen úgy gondolkozik és okosodik mint a gyermek, csakhamar bekövetkezett annak a felfogásnak a kifejlődése, hogy ezek az ész- és törvényszerű következetességgel működő okok nem lehetnek egyebek, mint észszel és ítélő tehetséggel felruházott élő lények, a melyeket érzékelni ugyan nem lehet, de a melyek hatásukkal folyton tanúskodnak a maguk létezése és valódisága mellett. Így keletkezik az első hit: vannak és léteznek érzékkel észre nem vehető, tehát nem anyagi lények, a melyek működése és hatása folyton érezteti magát a körülöttünk történő eseményekben és észleletünk körébe eső tüneményekben; modern kifejezéssel élve: vannak és léteznek működő erők az anyagon kívül, tehát anyagi test nélkül . . . »szellemek«.

Am e mellett a kezdeties ember éppen úgy, mint a gyermek, a maga képzelődésében élettelen tárgyakkal is szeret érzéseket, akaratot, értelmiséget tulajdonítani. Avagy nem azt jelenti-é, a mikor a gyermek megveri az asztalt, a melybe beleütötte a fejét, vagy lehordja a követ, a melybe belébottlott s több efféle? Az ily nem élő tárgyak merő tehetetlensége ennek a felfogásnak nem állotta útját, mert a képzelet a kezdeményező akarral felruházott élő szellemet behelyezett az élettelennek látszó tárgy lényébe, mint benne lappangó erőt, a melynek a működése mintegy alvászzerű tétlenséggel van lebilincselve, mint az a tüzes szikra, a mely a kovában lappang és csak az aczél ütése következtében szökik ki és válik láthatóvá, sőt gyújthat is. Így népesíti be a kezdeties képzelet az egész mindenséget érzékelhető és nem érzékelhető erőkkel, a melyek önállóan vagy tárgyakhoz kötve öntudatos akarral okozák mind azokat a tüneteket, a melyeknek az ember nem bírja kita-

látni vagy kifürkészni az okait. Megelevenedik az egész természet és az egész mindenség, még az emberi kéz készítményei is lakósaivá válnak egy-egy szellemi lénynek, a mely benne és általa működik.

A mindennapi tapasztalásból tudta az ember, hogy az anyag magára merőben tehetetlen — még akkor nem volt felállítva az az elv, hogy az erő nem egyéb, mint az anyagnak egy tulajdonsága — ha tehát az anyag mégis mozog, hat, tüneményekben szerepel, sőt tüneményeket okoz is: ez nem lehet, nem történhetik másképpen, mint azoknak az önálló, öntudatos és céltudatos erőknek a működése által, a melyek mint eleven erők éltetik és mozgatják az egész mindenséget.

De az is szembeütő volt, hogy ezeknek az erőknek az önműködése sokszoros befolyással van az emberre és sorsára. Hol kedvezően és előnyére, hol ellenségesen és kárára hatottak. A mindig személyesítő kezdetes felfogás tehát kezdte megkülönböztetni a jóindulatú és jótékony szellemeket a gonoszoktól és kártékonyoktól, és e szerint kívánta osztályozni; de csakhamar tapasztalta, hogy ugyanaz az egy szellem néha jótékony, néha kártékony; ugyan az a tűz, a ki hű segédje volt étele elkészítésében és melegével enyhítette a fagyot, más alkalommal megemésztette élelmi szereinek készletét és az időjárás viszontagságaitól védő hajlékát. Így keletkezett aztán az a hit, hogy egy ily szellem lehet néha jó indulatú és kegyes, néha meg haragos és bosszankodó.

Ennek és a személyesítésnek két következménye lett. Egy felől úgy találta az észlelő ember, hogy azok a szellemi lények nem egyenlő hatalmúak, egyik hatalmasabb, erősebb a másíknál; ám egyúttal azt is tapasztalta az ember, hogy némelyik szellemen ő tud uralkodni, holott más meg hatalmasabb mint ő. Másfelől a személyesítés önkénytelenül oda vezetett, hogy ezek a szellemek többé kevésbé emberi alakot öltöttek; emberi módon gondolkozóknak, érzőknak és működőknek képelték, tudtak szeretni és gyűlölni, örvideni és búsúlni, megharagudni és kiengesztelődni; lehető volt az embernek velök viszonyba lépni, érintkezni sőt értekezni is; módot tudott találni az ember arra, hogy befolyást szerezzen rájuk, egy-egy tette rábeszélje, a másíkról lebeszélje, akaratauk és szándékaik módosítására, sőt merő megváltoztatására bírja stb.

Nem folytatom tovább ezt a már is igen hosszúra nyúlt elmélkedést. Azt hiszem, minden további szószaporítás nélkül is megérti a figyelmes olvasó, hogy így indult meg minden theogonia és minden mythológia, elkezdve a fetisizmuson egészen a monotheizmusig, sőt mondhatnám, hogy még ebben is sok nyoma és maradványa él ennek a felfogásnak. Az embert minben lépten-nyomon megszámlálhatatlan sokasága a szellemi lényeknek környezi és kíséri; vannak ezek közt örökkévaló hatalmas istenek, alárendeltebb állású félistenek, nemtők, manók, kísértetek, testöktől elvált de örök életű emberi lelkek és árnyak; vannak köztük korlátolt tartamú életűek is; de mindenik a maga nemében önálló személy és miután már maga a testnélküliség, az anyagtalanság tökélyesebb lénynek minősíti, mégis valamennyien emberi módon gondolkoznak, éreznek, látnak, hallanak, élveznek és szenvednek, mert hiszen az ember képzelődő tehetsége mást nem bír felfogni.

Mínthogy annyian vannak, hogy az egész világot sűrűen benépesítik, a közöttük mozgolódó embernek lehetetlen nem jönni velök érintkezésbe. Vagy ő ütközik valamelyikbe, vagy közülök valamelyik ütközik beleje. Az érintkezés kimaradhatatlan következménye, hogy az egyiket megszeretik, a másikat gyűlölik, egyiknek kedveznek, a másikat üldözik; tudnak az embernek használni és ártani. Mint tisztán szellemi lények aztán nagyon érzékenyek is, igen könnyű őket megsérteni és megharagítani, a miért aztán bosszút is állanak, ha nem sikerül őket kibékíteni és megengesztelni.

De ezek a tisztán szellemi lények, istenek, angyalok, nemtők, daemonok, stb. stb., a kiket az anyagi test korlátai nem bilincselnek, tisztábban látnak, többet és jobban tudnak és értenek, tehát sokkal bölcsőbbek és előrelátóbbak, mint a test sulyától lefelé nyomott ember. Látják és tudják ők a jövőndőt is, jobban bírják megítélni, hogy okos, helyes dolog-e valami vállalatba belefogni, illik-e ezt vagy azt cselekedni, valamely szándék vagy terv nem bűnös-e s több efféle. Mennyi bajt, szenvedést és kárt lehetne elkerülni, ha nálók útasítást, tanácsot lehetne kapni!

Ime ezernyi ok, a mely tanácsossá, kívánatosá sőt szükségessé teszi, hogy az ember e szellemi lényekkel, istennel, angyalokkal, nemtőkkel stb. keresse az érintkezést, keresse a velök való értekezhetés módját és eszközeit, ismerje meg hajlamaikat stb. stb.

A nagy tömeg ezt a kívánatosságot csak homályosan érezte; élelmesebb és ravaszabb egyének ezt kilesték, és beállottak közbenjáróknak. Csakhamar keletkeztek jósdák, zarándokoló helyek, esodajelek értelmezői és előidézői; megtanították az embereket imádkozni, áldozni, mindenféle szertartásokkal az istenek és szellemek kegyét keresni vagy haragjukat engesztelni. Az ilyeneknek aztán gondjuk volt rá, hogy tanításukat isteni kinyilatkoztatás vagy ihlettség eredményeként mutassák be, s így nem csuda, hogy sikerült nekik embertársaik egy részét a maguk érdekébe belevonni, a másiknál feltétlen hitet és bizalmat nyerni.

Az ókori világ polytheisztikus népeinél mindenütt találkozunk ezzel az irányzattal, de a felfogás mégis nagyon különböző volt. Ki lehetne ezt mutatni egész részletességgel, ha összehasonlítva elősorolnám az ó korbéli ismert nemzetek vallásait és az ezekben kifejezésre jutott fogalmat az istenségről. De minthogy ezt itt csak nagyon röviden és vázlatosan tehetném, a mi semmi esetre sem elégszené ki olvasómat, nem bocsátkozom be ebbe a fejtegetésbe, hanem szorítkozom csakis a római világ isteneire.

Bármennyire is hasonlít az a római mythologia, a melyet a kifejlett római irodalomból ismerünk, a görög mythológiához, mégis jól tudjuk, hogy a római vallás ősmagva éppen nem görög, hanem ó-italiai, és ha szinte görögös mezbe öltöztette is a maga isteneit, jellemüket még sem tudta vagy nem akarta oly gyökeresen átváltoztatni, hogy minden lépten-nyomon el ne árulják a maguk eredeti természetét. Már most nézzünk végig a római sacrális rendszeren, a papi testületek szervezetén, a szertartásokon, az ünnepi naptáron s általában mindazokon az intézményeken és cselekményeken, a melyek a vallás gyakorlatához tartoznak; azt fogjuk találni, hogy mint valami vörös fonal úgy vonúl végig valamennyin a *családiasság* alapeszméje. A római nemzet a maga isteneit éppen úgy tekinti a család tagjainak, mint a hogy a cselédjeit a szűkebb körű háznép tagjainak nézte; a nagy család az az állam, a nemzet, a melynek egész osztályozása és szervezete a család mintaképeire alakult. — Római ősfelfogás szerint az állam feje a nagyobb szabású család patertamiliás-a; királyi vagy consuli hatalma a családfő patria potestas-a, a mely tudvalevőleg a házi

főpap méltóságát, jogait és kötelességeit is magában foglalja. Az istenek, még az u. n. nagy istenek a »dii magni« vagy »dii consentes« is, eredetileg házi istenei a római népnek, »dii magni« vagy »dii penates populi Romani, csak későbbben válnak külön a »dii penates publici« az egyes háztartások »lares et penates« nevű házi szellemeitől. Mint ily házi istennel érintkezik velük a pater familias, az állam feje vagy az államfő erre külön megbízott képviselője: pontifex, flamen stb.

És mit vár, remél, kíván sőt követel a római állam a maga isteneitől? A mit a család jog és méltányosság szerint várhat és követelhet minden tagjától: feltétlen ragaszkodást a család kötelekéhez, védelmet minden veszély ellen, segítséget minden bajban és minden munkában, jó tanácsot minden kétes kérdésben. Ez a római felfogás. Az isten természetesen ezekkel a kötelezettségekkel szemben jogokat is követel, és ezeknek a jogoknak az elismerése, a fogalatja az, a mit a »pietas« a »jus et fas« kifejez.

De a római ember »pietas«-a nem zárja ki a »prudentia«-t. Ezért minden oly vallásos cselekménye, a melylyel valami szolgálatot kér a maga istenétől, egy nemévé válik az alkunak »Tedd meg isten nekem ezt a barátságot, aztán én is adok vagy teszek neked valamit érte«. Ez a *votum*, a tett »igéret«, a mit azonban az élelmes római csak akkor váltott be, *solvit*, a mikor az illető isten rászolgált »*merito*«, s akkor önkényt, szívesen tette »*libens*« ; pedig tartozott vele, mert »*voti damnatus*« volt, szintúgy a szóbeli kötelező szerződés jogi következményeit csatolta az istennek tett fogadalom eszméjéhez.

Innen az a solemnis formula, a mely minden fogadalmi feliraton ott van: V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito).

Am az illető isten — már t. i. az ő világi képviselője — ezzel nem érte be. Kellett neki egy-egy kis *réclame* is, mert nagy volt a verseny! Ezért megkívánta, hogy a fogadalmi tárgy említse meg, figyelmeztessen arra az érdemre, a melyért az illető áldozat mintegy megjutalmazta. Innen ezek a kifejezések: »P(ro) S(alute) Imp(eratoris) . . . vagy Leg(ati) Aug(usti)« s több efféle; s hogy az olvasni nem tudó is megérthesse, miféle jótéteményért hállakodott valaki az illető istenségnek, kifaraghatta szépen azt a test-

rész, a melynek csodálatos meggyógyításával érdemelte meg az isten az »ex voto» felállítását!

Olyanforma volt ez, mint a mikor ma egy csodaszer hirdetője közöl a hirdeténye mellett egy csomó levelet, a melyben hálaírodnak azok, a kik a hirdetett csodaszernek köszönhetik gyógyulásukat.

Kolozsvárt, júliusban 1895.

FINÁLY HENRIK.